

INFRAȚIUNEA DE FABRICARE SAU PUNERE ÎN CIRCULAȚIE A BANILOR FALȘI SAU A TITLURILOR DE VALOARE FALSE: ANALIZĂ DE DREPT PENAL

Vitalie STATI

Catedra Drept Penal și Criminologie

In the framework of this article, it is performed the judicial-penal analysis of the integrant components of the offence prevented in the art.236 PC RM. Especially, there are identified and examined the six categories of the respective offence material object: National Bank of Moldova notes; currency; state mobile values; other valuable documents; foreign circulating medium; foreign mobile values. As well, there are pointed out the peculiar of those two baneful alternative normative means: 1) the production; 2) use setting. At the same time, there are remarked the consumption momentum particularities, the intention pursued by the offender, the subject, as well as the offence aggravated circumstances.

În rândul normelor, care stabilesc răspunderea pentru infracțiunile economice, se remarcă așa-numitele „norme universale”. În opinia lui I.A. Klepički, asemenea norme există în oricare orânduri sociale, indiferent de ideologia dominantă și configurația sistemului economic [1]. „Normă universală” este, inclusiv, norma care incriminează fapta de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. Or, această faptă constituie una dintre cele mai vechi infracțiuni, fiind prezentă în orice societate umană în care evaluarea bunurilor și circulația juridică a acestora se bazează pe expresia lor valorică sub formă bănească.

În condițiile societății moderne, asigurarea securității circulației banilor și a titlurilor de valoare a devenit o problemă ce interesează întreaga comunitate internațională. Cooperarea dintre state pentru incriminarea și sancționarea fabricării sau punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false s-a impus ca imperios necesară. Cu atât mai mult cu cât formele de manifestare a numitei fapte se diversifică tot mai mult, iar tehnicile de fabricare și de punerea în circulație se perfecționează continuu.

Drept urmare, încă la 20.04.1929, s-a semnat Convenția internațională pentru reprimarea falsului de monedă, care a intrat în vigoare la 22.02.1931 [2]. Prin asemenea instrumente juridice, infracțiunile de genul falsului de monedă sunt interzise în mod formal, iar statele părți se angajează să le includă în legislația lor penală națională, împreună cu sancțiunile corespunzătoare, să acționeze pentru prevenirea lor și să colaboreze la reprimarea acestora.

Astfel, art.236 CP RM prevede răspunderea pentru infracțiunea de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. Varianta-tip a infracțiunii date constă în fabricarea în scopul punerii în circulație sau punerea în circulație a biletelor Băncii Naționale a Moldovei, a monedelor, a valutei străine, a valorilor mobiliare de stat sau a altor titluri de valoare false, utilizate pentru efectuarea plăților. Varianta agravată a fabricării sau punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, prevăzută la alin.(2) art.236 CP RM, presupune săvârșirea acestei infracțiuni în prezența vreuneia din următoarele circumstanțe:

- de un grup criminal organizat sau de o organizație criminală (lit.b));
- în proporții deosebit de mari (lit.c)).

Pe parcursul ultimilor ani numărul infracțiunilor de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, care au fost înregistrate, s-a situat la cote alarmante: 112 – în anul 2006; 85 – în anul 2007; 151 – în primele 10 luni ale anului 2008 [3]. În prezent, fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false se prezintă ca o activitate infracțională foarte lucrativă, cu caracter adesea transnațional, cei implicați în ea acționând în conformitate cu legile economice de piață, având ca finalitate obținerea unor enorme beneficii. Pe fondul crizei economice care mai trenează în Republica Moldova, unii încearcă să-și asigure profituri uriașe și rapide, sfidând prin aceasta interdicția stabilită în dispoziția art.236 CP RM. În context, nu poate fi recunoscut pe deplin satisfăcător nivelul de elaborare a concepției privind răspunderea pentru fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. Instrumentariul de interpretare a art.236 CP RM nu este întotdeauna sincronizat cu dinamica formelor de manifestare a infracțiunii respective. În consecință, în cadrul studiului de față ne propunem o interpretare sub noi aspecte a prevederilor art.236 CP RM. Aceasta va contribui la dezvoltarea polemicii științifice pe marginea calificării corecte a faptei de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. Deci, va avea un aport la eficientizarea mijloacelor utilizate întru neutralizarea acestui fenomen.

Trecând la analiza propriu-zisă a infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM, vom consemna că **obiectul juridic generic** al acesteia îl constituie relațiile sociale cu privire la economia națională.

În conformitate cu pct.1 al Hotărârii Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova „Cu privire la practica judiciară în cauzele penale despre fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși (art.84 CP RM)”, nr.23 din 29.10.2001 (în continuare – Hotărârea Plenului nr.23/2001) [4], fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși (sau a titlurilor de valoare false) „prezintă un pericol social sporit în condițiile formării economiei de piață, subminând sistemul monetar și circulația banilor în stat”. Această explicație sugerează derivația obiectului juridic special al infracțiunii, prevăzute la art.236 CP RM, din obiectul juridic generic al acestei fapte infracționale.

Totuși, concluzia care se profilează pare a fi pusă la îndoială, dacă luăm în considerație cele menționate la pct.2 al Hotărârii Băncii Naționale a Moldovei (în continuare – BNM), nr.24 din 9.02.1999, „Cu privire la modificarea hotărârii Consiliului de Administrație al BNM nr.1 din 12.01.1998 „Cu privire la punerea în circulație a monedei metalice cu valoarea nominală de 50 bani modelul anului 1997””: „Monedele false vor constitui pierderile agenților economici, instituțiilor financiare și persoanelor fizice” [5]. Înseamnă oare aceasta că obiectul juridic special al infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM îl formează relațiile sociale cu privire la anumite valori sociale specifice derivând din patrimoniu?

Se pare că răspunsul la această întrebare se conține în afirmația ce-i aparține lui I.A. Klepițki: „Pericolul social al fabricării sau punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false se exprimă nu în aceea că numita faptă lezează interesele patrimoniale ale participanților de pe piață înșelați (un asemenea pericol este caracteristic mai degrabă pentru escrocherie). Pericolul social constă în aceea că fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false aduce atingere circuitului financiar, subminând încrederea publică în sistemul financiar” [6]. Într-adevăr, în cazul infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM, încrederea publică este acordată *in rem* banilor sau titlurilor de valoare, cărora li s-a atribuit, drept calitate, exprimarea adevărului. Adevăr, însă, care a fost alterat. În concluzie, se poate afirma că **obiectul juridic special** al infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM îl formează relațiile sociale cu privire la încrederea publică în autenticitatea banilor sau titlurilor de valoare.

În dispoziția art.236 CP RM, **obiectul material (produsul)** infracțiunii de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false este descris prin sintagma „biletele Băncii Naționale a Moldovei, monede, valuta străină, valorile mobiliare de stat sau alte titluri de valoare false, utilizate pentru efectuarea plăților”.

Astfel, putem deosebi șase noțiuni care desemnează obiectul material (produsul) infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM:

- 1) biletele Băncii Naționale a Moldovei;
- 2) monede;
- 3) valori mobiliare de stat;
- 4) alte titluri de valoare;
- 5) valuta străină;
- 6) valori mobiliare străine.

Privitor la primele două noțiuni sus-menționate, în Legea Republicii Moldova cu privire la bani, adoptată de Parlamentul Republicii Moldova la 15.12.1992 [7], se stabilește:

- unitatea monetară a Republicii Moldova o constituie leul (moldovenesc) egal cu 100 de bani. Numerarul se află în circulație sub formă de semne bănești de hârtie (bancnote) și metalice (monede) (art.1);
- dreptul exclusiv de a pune în circulație leul și moneda divizionară și de a le retrage din circulație aparține BNM, care stabilește valoarea bancnotelor și a monedelor și semnele lor distinctive (art.2);
- moneda națională, leul, este unicul instrument de plată pe teritoriul Republicii Moldova (art.3).

Prin prisma acestor reglementări, putem afirma că prin „biletele Băncii Naționale a Moldovei” trebuie de înțeles semnele bănești de hârtie (leii moldovenesti), puse în circulație de BNM; prin „monede” trebuie de înțeles semnele bănești metalice (banii priviți ca monedă divizionară), puse în circulație de BNM.

Privitor la punerea în circulație a biletelor Băncii Naționale a Moldovei, prezintă relevanță, de exemplu: Hotărârea BNM, nr.319 din 25.11.1999, privind punerea în circulație a bancnotei cu valoarea nominală de 500 lei [8]; Hotărârea BNM, nr.249 din 13.10.2003, privind punerea în circulație a bancnotei cu valoarea nominală de 1000 lei [9]. De asemenea, referitor la punerea în circulație a monedelor, comportă interes, de exemplu, Hotărârea BNM, nr.1 din 12.01.1998, cu privire la punerea în circulație a monedei metalice cu

valoarea nominală de 50 bani modelul anului 1997 [10]. Tocmai astfel de acte normative conțin prevederi detaliate vizând caracteristicile semnelor bănești: dimensiuni, tipul de hârtie, culoare, descrierea imaginii de pe față și verso, elementele de siguranță (în cazul biletelor Băncii Naționale a Moldovei); dimensiuni (diametru, grosime, greutate), culoarea aversului, reversului și părții laterale; descrierea imaginii de pe avers și revers (în cazul monedelor). Necorespondența chiar și unei singure din aceste caracteristici semnifică falsitatea biletelor Băncii Naționale a Moldovei sau a monedelor.

În dispoziția art.236 CP RM, la caracterizarea obiectului material (produsului) infracțiunii de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false (inclusiv la caracterizarea biletelor Băncii Naționale a Moldovei false sau a monedelor false), se folosește expresia „utilizate pentru efectuarea plăților”. În context, aceasta înseamnă că, la momentul săvârșirii infracțiunii, biletele Băncii Naționale a Moldovei false / monedele false trebuie să imite biletele Băncii Naționale a Moldovei aflate în circulația oficială / monedele aflate în circulația oficială. Când spunem „aflate în circulație oficială”, avem în vedere, inclusiv, semnele bănești care se află în proces de retragere din circulație, dar care nu au fost retrase definitiv din circulație. În acest sens, merită atenție următoarele prevederi ale Hotărârii BNM, nr.1 din 12.01.1998, cu privire la punerea în circulație a monedei metalice cu valoarea nominală de 50 bani modelul anului 1997:

– se pune în circulație începând cu 2.02.1998 moneda metalică cu valoarea nominală de 50 bani modelul anului 1997 ca mijloc de plată pe teritoriul Republicii Moldova (pct.1);

– se stabilește că moneda metalică cu valoarea nominală de 50 bani modelul anului 1993, aflată actualmente în circulație, va circula paralel la aceeași valoare nominală ca mijloc de plată până la 31.12.1998 inclusiv. Începând cu 1.01.1999, moneda metalică cu valoarea nominală de 50 bani modelul anului 1993 va înceta să mai fie mijloc de plată pe teritoriul Republicii Moldova (pct.2).

În același timp, banii retrași din circulație (de exemplu: monedele vechi; banii fostei URSS; cupoanele cu valorificare multiplă ale Băncii Naționale, emise în 1992 etc.) și care au numai o valoare numismatică, nu pot forma obiectul material al faptei infracționale de la art.236 CP RM. Or, ele nu sunt utilizate pentru efectuarea plăților, la momentul săvârșirii infracțiunii. În pct.2 al Hotărârii Plenului nr.23/2001 se arată că, în anumite împrejurări, banii retrași din circulație pot forma obiectul material al escrocheriei. Susținem această poziție: fabricarea sau punerea în circulație a banilor retrași din circulație falși nu poate aduce atingere încrederii publice în autenticitatea banilor, priviți ca unic instrument de plată pe teritoriul Republicii Moldova. Deci, în ultimă instanță, nefiind utilizați pentru efectuarea plăților, banii retrași din circulație falși nu pot prezenta pericol nici pentru economia națională. Însă, pot prezenta pericol pentru patrimoniu, ca valoare socială fundamentală ocrotită de legea penală (atunci când, de exemplu, banii retrași din circulație falși sunt fabricați pentru a fi vânduți unui muzeu sau unor colecționari).

Pe de altă parte, există o categorie de monede care, pe lângă o valoare numismatică, au și rolul de instrument de plată, aflat în circulație. În legătură cu aceasta, în Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.249 din 24.12.1998, privind emiterea în circulație a unor monede jubiliare și comemorative [11], se menționează:

– se permite BM, de comun acord cu Guvernul, să emită în circulație, în limitele volumului emisiei aprobate anual, monede jubiliare și comemorative ca mijloc de plată și în scopuri numismatice (art.1);

– comercializarea monedelor în Republica Moldova ca mijloc de plată și în scopuri numismatice se efectuează de către BNM și băncile comerciale, iar în străinătate exclusiv în scopuri numismatice prin dealeri autorizați de BNM conform clauzelor contractuale (art.2).

Deși posibilitatea folosirii acestor monede ca mijloc de plată este redusă, nefiind convenabilă deținătorului, nu poate fi exclusă posibilitatea evaluării lor ca obiect material (produs) al infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM. În această ordine de idei – în vederea punerii în circulație, ca mijloc de plată și în scop numismatic, a unor monede comemorative – BNM a adoptat în ultimii ani mai multe acte normative: Hotărârea nr.342 din 14.11.2000 [12]; Hotărârea nr.387 din 14.12.2000 [13]; Hotărârea nr.212 din 10.08.2001 [14]; Comunicatul nr.1408-168 din 10.08.2001 [15]; Hotărârea nr.279 din 25.10.2001 [16]; Comunicatul nr.14008/230 din 29.10.2001 [17]; Hotărârea nr.261 din 13.10.2004 [18]; Hotărârea nr.166 din 30.05.2005 [19]; Hotărârea nr.254 din 18.08.2005 [20]; Hotărârea nr.129 din 18.05.2006 [21]; Hotărârea nr.201 din 27.07.2006 [22]; Hotărârea nr.270 din 25.10.2007 [23]; Hotărârea nr.299 din 29.11.2007 [24]; Hotărârea nr.220 din 6.11.2008 [25] etc.

De cele mai multe ori, astfel de monede se confecționează din argint. Mai rar, monedele comemorative se confecționează din alte metale: alamă placată cu nichel (de exemplu, moneda comemorativă cu valoarea nominală de 10 lei „Campionatul European Feminin de Șah, Chișinău-2005” (emisă în baza Hotărârii BNM nr.166 din 30.05.2005)); aur (de exemplu, moneda comemorativă cu valoarea nominală de 100 de lei „Dimitrie

Cantemir – 335 de ani de la naștere” (emisă în baza Hotărârea BNM nr.220 din 6.11.2008)) etc. Este notabil că în fiecare din actele normative ale BNM, privind punerea în circulație ca mijloc de plată și în scop numismatic a unor monede comemorative, se conține următoarea formulare: „Monedele comemorative sunt acceptate ca mijloc de plată în economia națională, la valoarea lor nominală”.

De aici rezultă că expresia „utilizate pentru efectuarea plăților”, din dispoziția art.236 CP RM, se referă și la monedele comemorative. În concluzie, monedele comemorative false se includ în obiectul material (produsul) infracțiunii de fabricare sau punere în circulație a banilor sau a titlurilor de valoare false.

Într-un alt registru, noțiunea „valori mobiliare de stat” este o altă noțiune care desemnează obiectul material (produsul) infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM. În general, potrivit art.3 al legii Republicii Moldova cu privire la piața valorilor mobiliare, adoptate de Parlamentul Republicii Moldova la 18.11.1998 [26], prin „valoare mobilă” se are în vedere titlul financiar care confirmă drepturile patrimoniale sau nepatrimoniale ale unei persoane în raport cu altă persoană, drepturi ce nu pot fi realizate sau transmise fără prezentarea acestui titlu financiar, fără înscrierea respectivă în registrul deținătorilor de valori mobiliare nominative ori în documentele de evidență ale deținătorului nominal al acestor valori mobiliare. În particular, potrivit aceleiași norme, valorile mobiliare de stat sunt titlurile financiare emise în formă de contract de împrumut, exprimat în valută națională sau altă valută legitimă, încheiat între Republica Moldova, în calitate de debitor, și persoane juridice sau fizice, în calitate de creditor.

În mod special, emisiunea, plasamentul și circulația valorilor mobiliare de stat sunt reglementate de Legea Republicii Moldova cu privire la datoria publică, garanțiile de stat și recreditarea de stat, adoptată de Parlamentul Republicii Moldova la 22.12.2006 [27], precum și de alte acte normative adoptate întru executarea ei.

O altă noțiune, care desemnează obiectul material (produsul) infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM, este noțiunea „alte titluri de valori”. Prin „alte titluri de valori” trebuie de înțeles valorile mobiliare al căror emitent este nu o autoritate a administrației publice, dar o altă persoană juridică participantă la piața valorilor mobiliare.

Trebuie de menționat că, atunci când spunem „valori mobiliare de stat sau alte titluri de valoare”, avem în vedere și valorile mobiliare emise de BNM sau de băncile comerciale din Republica Moldova, care sunt instrumente ale pieței monetare.

În unele cazuri, pot să apară îndoieli dacă o entitate sau alta are calitatea de valoare mobilă de stat sau de alt titlu de valoare. În asemenea situații, trebuie identificat suportul normativ al respectivei calități. De exemplu, nu există nici un dubiu că certificatul bancar de depozit și cambiile bancare au calitatea de valoare mobilă (titlu de valoare). Aceasta se desprinde din definițiile formulate în pct.2 al Regulamentului cu privire la condițiile, modul de emisiune și circulație a certificatelor bancare de depozit și a cambiilor bancare, aprobat prin Hotărârea BNM nr.94 din 31.03.2005 [28]: certificatul bancar de depozit este o valoare mobilă care atestă depunerea mijloacelor bănești într-o bancă și dreptul deținătorului certificatului de primire, la expirarea termenului stabilit a sumei depunerii și a dobânzii aferente; cambia bancară este o valoare mobilă emisă de bancă, conținând obligația băncii de a plăti o sumă anumită prezentatorului cambiei, persoanei indicate în cambie, ori aceleia pe care ea îl va indica, după o perioadă stabilită sau la cerere.

În alte cazuri, când suportul normativ este mai greu de identificat, putem recurge la o altă cale, pentru a stabili lipsa sau prezența calității de valoare mobilă de stat sau de alt titlu de valoare. În legătură cu aceasta, prezintă relevanță unele prevederi ale Legii Republicii Moldova privind Comisia Națională a Pieței Financiare, adoptate de Parlamentul Republicii Moldova la 12.11.1998 [29]:

- Comisia Națională a Pieței Financiare (CNP) ține Registrul de stat al valorilor mobiliare (lit.m) art.8);
- CNP are dreptul să califice valorile mobiliare (să le determine tipul) conform legislației privind valorile mobiliare (lit.a) art.9).

Așadar, este valoare mobilă (titlu de valoare) doar acea entitate care se află la evidența CNP, în Registrul de stat al valorilor mobiliare, fiind calificată ca valoare mobilă conform legislației privind valorile mobiliare.

Tocmai de aceea, nu pot fi considerate valori mobiliare (titluri de valoare): polițele de asigurare; testamentele; tichetele de călătorie în transport; biletele de concert; biletele de loterie; tichetele de combustibil și lubrifiant; alte asemenea documente. Fabricarea sau punerea în circulație a unor asemenea documente, dacă sunt false, poate atrage răspunderea conform art.361 sau 190 ori 196 CP RM, dar nu în conformitate cu art.236 CP RM.

În contextul analizei noțiunilor „valori mobiliare de stat” și „alte titluri de valoare”, prezintă interes unul dintre criteriile de clasificare a valorilor mobiliare. La concret, în art.3 al Legii cu privire la piața valorilor mobiliare se stabilește: valorile mobiliare materializate sunt titluri financiare care există sub formă de certificate ale valorilor mobiliare; valorile mobiliare nematerializate sunt titlurile financiare care există în formă de înscrieri făcute în conturi.

În literatura de specialitate s-au împărțit păreri vizavi de posibilitatea evoluării valorilor mobiliare nematerializate în calitate de obiect material (produs) al infracțiunii de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. De exemplu, A.V. Petreanin susține că valorile mobiliare nematerializate pot evolua într-o asemenea calitate [30]. O poziție divergentă o împărtășesc V.A. Sergheev [31] și E.F. Cerkașin [32].

Analizând aceste opinii, este necesar a menționa că, în ipoteza unei valori mobiliare nematerializate, lipsește valoarea mobilă în formă corporală, ca document având un suport material. Conform art.3 al Legii cu privire la piața valorilor mobiliare, proprietarul valorilor mobiliare nematerializate se identifică în baza înscrierii făcute în registrul deținătorilor unor astfel de valori mobiliare sau, în cazul transmiterii acestor valori deținătorului nominal, conform înscrierii făcute în documentele de evidență ale acestuia. Însă, nici registrul deținătorilor de valori mobiliare, nici documentele de evidență ale unor asemenea deținători nu pot fi considerate valori mobiliare. Deci, fabricarea sau punerea în circulație a numerelor de documente, dacă sunt false, nu poate fi calificată în baza art.236 CP RM. De asemenea, înscrierile electronice făcute în conturi, sub a căror formă se prezintă valorile mobiliare nemateriale, nu pot fi fabricate, cu atât mai puțin puse în circulație. În schimb, informația reprezentând asemenea înscrieri poate forma obiectul imaterial al infracțiunii de acces ilegal la informația computerizată (art.259 CP RM).

În concluzie, numai valorile mobiliare materializate (nu și cele nematerializate) pot reprezenta obiectul material (produsul) infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM.

La calificarea faptei conform art.236 CP RM nu are importanță tipul valorii mobiliare (titlului de valoare) – nominativ, la ordin, la purtător – nici denumirea acesteia (acestui) – acțiune, obligațiune, bon de tezaur, certificat bancar de depozit, cambie bancară, recipisă de depozitară moldovenească etc. Ceea ce este important e ca valorile mobiliare de stat sau alte titluri de valoare să fie utilizate pentru efectuarea plăților. Adică, la momentul săvârșirii infracțiunii să aibă putere circulatorie valorile mobiliare de stat sau alte titluri de valoare autentice, imitate de către făptuitor. Nu au putere circulatorie valorile mobiliare (titlurile de valoare) retrase din circulație. În acest sens, la alin.(10) art.31 al Legii cu privire la piața valorilor mobiliare se specifică că modul și termenii retragerii din circulație a valorilor mobiliare se stabilesc de Comisia Națională a Pieței Financiare în conformitate cu legislația.

În altă ordine de idei, noțiunea „valută străină” este cea care desemnează obiectul material (produsul) infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM. În opinia lui V.T. Batâciko, pe care o sprijinim, prin „valută străină” trebuie de înțeles semnele bănești de hârtie sau semnele bănești metalice care se află în circulație și care constituie instrumente de plată legale într-un stat străin sau într-un grup de state [33].

Accentuăm că valuta străină trebuie să fie reprezentată prin instrumente de plată legale. Aceasta înseamnă că semnele bănești reprezentând valuta străină trebuie să fi fost puse în circulație de autoritățile străine competente (de exemplu, de băncile naționale (centrale)) ale unor state recunoscute pe plan internațional, inclusiv recunoscute de Republica Moldova. Pe cale de consecință, nu pot avea calitatea de valută străină „semnele bănești” emise de autoritățile neconstituționale din Transnistria, Osetia de Sud, Abhazia, Karabahul de Munte sau alte asemenea formațiuni autoprocimate. Fabricarea unor asemenea „semne bănești” false poate fi calificată ca pregătire de infracțiuni prevăzute la art.190 sau 196 CP RM. Punerea lor în circulație poate constitui infracțiunile consumate prevăzute la art.190 sau 196 CP RM. Cu alte cuvinte, „semnele bănești” false ale unor formațiuni autoprocimate trebuie privite ca mijloace de înșelăciune în contextul infracțiunilor de escrocherie sau de cauzare de daune materiale prin înșelăciune sau abuz de încredere.

În fine, noțiunea „valori mobiliare străine” desemnează și ea obiectul material (produsul) infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM. În conformitate cu art.3 al Legii cu privire la piața valorilor mobiliare, valorile mobiliare străine sunt titlurile financiare înregistrate în state străine ale emitenților înregistrării în statele respective. Particularitățile circulației în Republica Moldova a valorilor mobiliare străine sunt reglementate în art.29 al Legii cu privire la piața valorilor mobiliare.

După caracterizarea celor șase noțiuni, în cele ce urmează ne vom referi la delimitarea obiectului material al infracțiunii de produsul infracțiunii în conjunctura faptei infracționale prevăzute la art.236 CP RM.

După A.Reșetnicov, prin „produsul infracțiunii” trebuie de înțeles „acea entitate care a apărut ca atare în urma săvârșirii infracțiunii, în rezultatul influențării nemijlocite infracționale la care a fost supusă o altă entitate (alte entități)” [34]. Această altă entitate (aceste alte entități), supusă influențării nemijlocite infracționale, reprezintă obiectul material al infracțiunii. Produsul infracțiunii nu poate fi același cu obiectul material al infracțiunii: „Pentru că le distanțează tocmai infracțiunea. Cele două entități se află la poli diferiți în raport

cu momentul săvârșirii infracțiunii: înainte de săvârșirea infracțiunii (obiectul material al infracțiunii); la consumarea infracțiunii (produsul infracțiunii)” [35].

În ipoteza infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM, dihotomia „obiectul material al infracțiunii / produsul infracțiunii” poate fi atestată doar atunci când infracțiunea în cauză adoptă modalitatea normativă de fabricare. Nu și atunci când apare în modalitatea normativă de punere în circulație.

La concret, obiectul material al infracțiunii, în cazul în care se atestă modalitatea de fabricare, diferă după cum activitatea făptuitorului se concretizează în 1) contrafacere sau 2) alterare. În primul caz, obiectul material al infracțiunii îl formează materialele din care au fost confecționați banii contrafăcuți sau titlurile de valoare contrafăcute (hârtia, vopseaua, firul de siguranță, fibrele color, filigranul, semnele magnetice, confeti, microtextul, desenele luminescente, holograma, kinegrama etc.). Totodată, produsul infracțiunii îl constituie banii contrafăcuți sau titlurile de valoare contrafăcute.

În cel de-al doilea caz – cel al alterării – obiectul material al infracțiunii îl formează banii autentici sau titlurile de valoare autentice, asupra cărora făptuitorul influențează pe calea alterării. La rândul său, produsul infracțiunii îl constituie banii alterați sau titlurile de valoare alterate.

Atunci când infracțiunea prevăzută la art.236 CP RM adoptă modalitatea normativă de punere în circulație, obiectul material al infracțiunii îl reprezintă banii falși sau titlurile de valoare false.

Latura obiectivă a infracțiunii specificate la art.236 CP RM constă în fapta prejudiciabilă exprimată în acțiune. Acțiunea dată se înfățișează prin intermediul celor două modalități normative cu caracter alternativ: 1) fabricare; 2) punere în circulație. La rândul său, modalitatea normativă de fabricare presupune două modalități faptice cu caracter alternativ: a) contrafacere; b) alterare.

Grosso modo, contrafacerea înseamnă fabricarea integrală; alterarea înseamnă fabricarea parțială.

In concreto, prin „contrafacere” se înțelege confecționarea banilor falși sau a titlurilor de valoare false, care imită banii autentici sau, respectiv, titlurile de valoare autentice. Modalitatea faptică de contrafacere se realizează diferit, după cum este vorba de monede (prin turnare, ștanțare, galvanoplastică etc.) sau de semne bănești de hârtie ori valori mobiliare (titluri de valoare) (prin poligrafie (tipărire), electrografie (utilizarea copiatoarelor color), fotografie, desenare, copiere dublă (având la bază principiul diluabilității coloranților), reprografie (utilizarea computerului și a dispozitivelor periferice) etc.).

La calificare, nu importă dacă imitarea este perfectă, dacă se apropie la maxim de original. Este important ca banii contrafăcuți sau titlurile de valoare contrafăcute să aibă capacitatea de a oferi o anumită credibilitate, adică să poată fi apreciate, la primul contact, în calitate de bani autentici sau titluri de valoare autentice. În legătură cu aceasta, B.T. Razghildiev și A.N. Krasikov menționează că banii falși sau titlurile de valoare false trebuie să prezinte o astfel de asemănare cu banii autentici sau titlurile de valoare autentice, încât să se poată afla în circulație un timp anumit [36]. Într-o manieră mai explicită se exprimă N.S. Ponomariova: prin „asemănare considerabilă”, aceasta înțelege prezența în banii falși sau în titlurile de valoare false a caracteristicilor principale, similare cu cele ale banilor autentici sau ale titlurilor de valoare autentice, caracteristici stabilite la examinarea vizuală sau la investigarea criminalistică specială, care face posibilă perceperea de către persoană a banilor falși sau a titlurilor de valoare false în calitate de bani autentici sau, respectiv, titluri de valoare autentice [37].

Cu această ocazie, amintim că principalele caracteristici ale banilor sau titlurilor de valoare (dimensiuni, culoare, dispunerea elementelor de siguranță etc.) sunt stabilite de prevederile actelor normative privind punerea în circulație a numitelor entități.

Contrafacerea nu poate constitui componența de infracțiune de la art.236 CP RM, atunci când imitarea este grosolană (deci, nu se atestă o asemănare considerabilă cu banii autentici sau titlurile de valoare autentice), și, ca atare, produsul infracțiunii, fiind total necorespunzător, nu va avea aptitudinea de a circula. În cazul în care necorespunderea vădită a banilor falși sau a titlurilor de valoare false cu banii autentici sau cu titlurile de valoare autentice exclude participarea lor la circulație (deci, nu se poate aduce atingere economiei naționale), precum și alte circumstanțe ale celor săvârșite denotă clar intenția făptuitorului de înșelare grosolană a unei persoane sau a unui cerc restrâns de persoane, profitând de anumite împrejurări (lipsa de iluminare, vederea slabă a persoanei înșelate, credulitatea acesteia, starea de ebrietate a victimei, vârsta ei fragedă, boala psihică a victimei, aglomerația considerabilă în timpul și la locul de săvârșire a infracțiunii etc.), atunci cele comise pot fi calificate ca pregătire de escrocherie (sau ca pregătire de cauzarea de daune materiale prin înșelăciune sau abuz de încredere).

Anume o asemenea interpretare rezultă din prevederile pct.4 al Hotărârii Plenului nr.23/2001.

Condiția de „*asemănare considerabilă*” își păstrează valabilitatea și în ipoteza modalității faptice de alterare. De fapt, alterarea constă în modificarea conținutului sau aspectului banilor autentici sau titlurilor de valoare autentice, creându-se, de regulă, aparența unei valori mai ridicate care i-ar asigura făptuitorului avantaje materiale superioare celor care s-ar fi putut obține cu banii sau titlurile de valoare inițiale.

Spunem „de regulă”, pentru că nu se exclude posibilitatea ca, în urma alterării, să se creeze aparența unei valori mai scăzute a produsului infracțiunii. În planul dreptului comparat, este de consemnat că în art.317 al Codului penal al Turciei se prevede răspunderea pentru fabricarea banilor falși, astfel încât să rezulte o valoare nominală mai scăzută a acestora. O astfel de faptă se sancționează nu la fel de aspru ca infracțiunea prevăzută la pct.2) art.316 al Codului penal al Turciei, presupunând fabricarea banilor falși de o manieră care să asigure o valoare nominală mai ridicată pentru produsul infracțiunii [38].

Inspirați de acest exemplu, propunem să fie luată în considerație, la individualizarea pedepsei pentru infracțiunea prevăzută la art.236 CP RM, circumstanța creării de către făptuitor a unei valori nominale mai ridicate / mai scăzute pentru produsul infracțiunii.

În contextul modalității faptice de alterare, consemnăm că moneda poate fi alterată prin modificarea greutății sau a compoziției aliajului din care e confecționată. Semnele bănești de hârtie și valorile mobiliare (titlurile de valoare) vor fi alterate atunci când este modificată culoarea, semnele sau cifrele originale.

În altă ordine de idei, cea de-a doua modalitate normativă a faptei prejudiciabile analizate – punerea în circulație – reprezintă operațiunea prin care produsul fabricării este introdus în angrenajul circulației financiare. După cum reiese din pct.6 al Hotărârii Plenului nr.23/2001, punerea în circulație poate fi realizată prin: efectuarea de plăți, schimburi (inclusiv schimburi valutare), depuneri bănești la o instituție financiară, darea cu împrumut, donație, expediere poștală, înapoierea restului sub formă de bani falși, depunerea drept gaj a unor valori mobiliare (titluri de valoare) false etc. Totodată, considerăm că nu reprezintă punere în circulație abandonarea, aruncarea, nimicirea și alte asemenea acțiuni săvârșite în privința banilor falși sau titlurilor de valoare false, care nu presupun o înstrăinare către o persoană concretă a respectivelor falsuri.

Printre formele de punere în circulație se remarcă vânzarea banilor falși sau a titlurilor de valoare false. În acest sens, H.A. Asatryan menționează despre „vânzarea banilor falși sau a titlurilor de valoare false de către grupuri criminale organizate către distribuitorii cu amănuntul sau către alte grupuri criminale organizate, care procură falsurile în vederea introducerii lor în circuitul bănesc. În asemenea cazuri, falsurile sunt vândute de către intermediarii sau curierii făcând parte din grupul criminal organizat” [39]. De exemplu, într-o speță, în noaptea de 15 spre 16 martie 2007, în preajma postului vamal Leușeni, au fost reținuți în flagrant delict trei cetățeni români, care au introdus în Republica Moldova și urmau să pună în circulație o sumă impunătoare de valută falsă. În cadrul acțiunilor de urmărire penală, procurorii au stabilit că M.G. a organizat un grup criminal din care mai făceau parte I.F. și S.D. Toți trei au fost învinuiți că au obținut în posesie bancnote false cu valoarea nominală de 200 euro, în valoare totală de 100 000 euro, pe care intenționau să-i vândă pentru 50 000 euro autentici [40].

Bineînțeles, din cele consemnate nu reiese că vânzarea banilor falși sau a titlurilor de valoare false, ca modalitate faptică a infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM, poate fi săvârșită exclusiv de grupuri criminale organizate.

În contextul examinării modalității normative de punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, merită atenție una din explicațiile conținute la pct.13 al Hotărârii normative a Plenului Judecătorei Supreme a Republicii Kazahstan „Cu privire la unele probleme ale calificării infracțiunilor în sfera activității economice”, nr.2 din 18.06.2004 [41]. Conform acesteia, trebuie calificată ca escrocherie folosirea, în calitate de mijloc de înșelăciune, la luarea ilegală a bunurilor străine, a unor suvenire, medalioane, ilustrate etc., chiar dacă acestea nu sunt interzise pentru circulație.

Într-adevăr, și în acest caz (ca și în cazul fabricării banilor falși sau a titlurilor de valoare false), banii sau titlurile de valoare, care se pun în circulație, trebuie să aibă capacitatea de a oferi o anumită credibilitate. Adică să poată fi apreciate, la primul contact, în calitate de bani sau titluri de valoare autentice. Numai cu această condiție se poate aplica art.236 CP RM. Utilizarea unor substituenți, pretinse a fi bani sau titluri de valoare, nu corespunde în nici un caz acestei condiții. Deci, va atrage aplicarea, după caz, a art.190 sau a art.196 CP RM.

În altă privință, menționăm că, în frecvente cazuri, punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false se realizează prin mai multe acte, dar în baza unei și aceleiași intenții infracționale. În această ipoteză, punerea în circulație capătă caracterul unei infracțiuni prelungite, care trebuie deosebită de concursul

de infracțiuni. În legătură cu aceasta, este cazul să menționăm că, actualmente, conceptul de concurs de infracțiuni include conceptul de repetare a infracțiunii (care a fost prevăzut de art.31 CP RM, abrogat). Iată de ce, în planul delimitării infracțiunii prelungite de concursul de infracțiuni, se prezintă ca relevantă următoarea speță: S.R. a fost condamnat pentru că la 10.12.1998 a schimbat 108 dolari SUA autentici pe 300 dolari SUA, știind cu certitudine că ultimii sunt falși. În aceeași zi, aflându-se în comuna Onești, l-a înșelat pe D.A., de la care a cumpărat o porcină înjunghiată, pentru care a achitat 300 lei și 100 dolari SUA falși. La 11.12.1998, S.R. i-a înșelat pe M.T. și C.G., de la care a cumpărat câte o porcină, răsplătindu-se cu câte o bancnotă de 100 dolari SUA falși. Colegiul penal al Curții de Apel a Republicii Moldova a considerat că instanța de fond a încadrat greșit acțiunile lui S.R. în baza alin.(2) art.84 CP RM din 1961, ca punere în circulație a banilor falși în mod repetat. Instanța superioară a explicat că indicele „repetat” nu-i poate fi incriminat lui S.R., deoarece intenția lui a fost îndreptată spre punerea în circulație a 300 dolari SUA falși [42]. Nu putem decât să ne raliem acestui punct de vedere, luând în considerație că, potrivit alin.(1) art.30 CP RM, se consideră infracțiune prelungită fapta săvârșită cu intenție unică, caracterizată prin două sau mai multe acțiuni infracționale identice, comise cu un singur scop, alcătuind în ansamblu o infracțiune.

Sub un alt aspect, este necesar de menționat că în legile penale ale altor state, în afară de fabricare și punere în circulație, manipularea infracțională a banilor falși sau a titlurilor de valoare false cunoaște și alte modalități normative:

- păstrarea (în scopul punerii în circulație) (conform alin.(2) art.282 al Codului penal român din 1968 [43]; art.202 al Codului penal al Armeniei [44]; art.221 al Codului penal al Republicii Belarus [45]; art.199 al Codului penal al Ucrainei [46] etc.);
- procurarea (în scopul punerii în circulație) (conform art.199 al Codului penal al Ucrainei; §166 al Codului penal al Danemarcei [47]; §174 al Codului penal al Norvegiei [48] etc.);
- transportarea, expedierea, introducerea pe teritoriul statului (în scopul punerii în circulație) (conform art.199 al Codului penal al Ucrainei) etc.

Cum ar trebui calificate asemenea acțiuni în baza legii penale a Republicii Moldova? Răspunsul la această întrebare ni-l sugerează explicația din pct.5 al Hotărârii Plenului Judecătoriai Supreme a Federației Ruse „Cu privire la practica judiciară în cauzele legate de fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false”, nr.2 din 28.04.1994: „Procurarea banilor sau titlurilor de valoare, care cu bună-știință sunt false, în scopul punerii acestora în circulație, trebuie calificată conform art.30 și 186 CP FR” [49]. Totuși, instanța supremă rusă nu este suficient de explicită în privința etapei activității infracționale în cazul infracțiunii prevăzute la art.186 „Fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false” din Codul penal al Federației Ruse: pregătirea de infracțiune (alin.(1) art.30 CP FR); tentativa de infracțiune (alin.(3) art.30 CP FR).

În opinia noastră, în raport cu infracțiunea prevăzută la art.236 CP RM (în modalitatea de punere în circulație), trebuie privite ca forme ale pregătirii păstrarea, procurarea, transportarea sau expedierea banilor falși sau a titlurilor de valoare false (în scopul punerii în circulație). Deoarece nici una din aceste acțiuni nu presupune începerea executării punerii în circulație, optăm pentru soluția pregătirii de infracțiune (nu pentru cea a tentativei de infracțiune). Această ipoteză a noastră își găsește confirmare în una din explicațiile din pct.7 al Hotărârii Plenului nr.23/2001: „Păstrarea banilor falși în scopul punerii lor în circulație urmează a fi încadrată ca pregătire de punere în circulație”.

Respectând această recomandare, Colegiul penal al Curții de Apel Bender, în decizia sa din 9.12.2008, a reținut că I.B. a săvârșit, printre altele, infracțiunea prevăzută la art.26 și la lit.c) alin.(2) art.236 CP RM. În fapt, I.B., urmărind scopul punerii în circulație a banilor falși în proporții mari, a păstrat în automobilul său și în casa sa, care se aflau în satul Ișnovăț, raionul Ialoveni, valută străină falsă, utilizată pentru efectuarea plăților, în proporții mari [50].

În ce privește trecerea peste frontiera vamală a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, considerăm că nu este aplicabil art.248 CP RM. O asemenea faptă nu atrage răspundere, pentru că banii falși sau titlurile de valoare false nu se specifică printre obiectele materiale cu calități speciale, nominalizate la alin.(2)-(4) art.248 CP RM. De asemenea, noțiunea „mărfuri, obiecte și alte valori”, utilizată în alin.(1) art.248 CP RM nu se referă la banii falși sau la titlurile de valoare false. Din aceste considerente, recomandăm legiuitorului completarea alin.(2) art.248 CP RM, astfel încât și banii falși, precum și titlurile de valoare false, să poată fi catalogate ca obiect material al contrabandei.

Este posibil ca altă persoană, decât cea care va pune în circulație banii falși sau titlurile de valoare false, să realizeze deținerea, procurarea, transportarea sau expedierea banilor falși sau a titlurilor de valoare false. Prezintă relevanță poziția lui K.A. Kocetov, care afirmă că „curierul este persoana exercitând funcțiile de păstrare și transportare a banilor falși sau a titlurilor de valoare false către distribuitorul cu amănuntul al acestora” [51]. La rândul său, H.A. Asatryan relevă: „Curierul este acea persoană care, datorită ocupației sale, întreprinde adesea deplasări prin țară, exercită funcțiile de păstrare și transportare a banilor falși sau a titlurilor de valoare false către distribuitorul cu amănuntul al acestora (însoțitoarele de bord, lucrătorii feroviari, șoferii de cursă lungă etc.)” [52]. Traducând în termenii dreptului penal, putem afirma că cei care păstrează, procură, transportă sau expediază banii falși sau titlurile de valoare false (alții decât cei care îi vor pune în circulație, precum și alții decât cei care i-au fabricat), îndeplinesc rolul de complici la punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. Deci, urmează a fi trași la răspundere în conformitate cu alin.(5) art.42 și art.236 CP RM.

Finalizând analiza laturii obiective a infracțiunii specificate la art.236 CP RM, consemnăm că infracțiunea în cauză este o infracțiune formală.

Așa cum se desprinde din pct.5 al Hotărârii Plenului nr.23/2001, în modalitatea de fabricare, infracțiunea analizată se consideră consumată din momentul confecționării chiar și a unui singur exemplar al banilor falși sau al titlurilor de valoare false, indiferent dacă făptuitorul a reușit sau nu să le pună în circulație. Procurarea materialelor pentru fabricarea banilor falși sau a titlurilor de valoare false trebuie calificată ca pregătire la infracțiunea de la art.236 CP RM, cu condiția că, din punctul de vedere al calității acestor materiale, să fie posibilă fabricarea cu ajutorul lor a unor specimene false, având o asemănare considerabilă cu banii falși sau cu titlurile de valoare false. Ca tentativă de fabricare a banilor falși sau a titlurilor de valoare false trebuie calificată acțiunea îndreptată nemijlocit spre realizarea unei astfel de fabricări, dacă, din cauze independente de voința făptuitorului, acesta nu reușește să obțină o asemănare considerabilă cu banii autentici sau cu titlurile de valoare autentice.

În acord cu pct.7 al Hotărârii Plenului nr.23/2001, în modalitatea de punere în circulație, infracțiunea, prevăzută la art.236 CP RM se consideră consumată din momentul transmiterii chiar și a unui exemplar de bani falși sau de titluri de valoare false. Precizăm că, în dependență de valoarea nominală de pe produsul fabricat și de numărul de falsuri, este posibil să opereze prevederea de la alin.(2) art.14 CP RM: „Nu constituie infracțiune acțiunea sau inacțiunea care, deși formal, conține semnele unei fapte prevăzute de prezentul Cod, dar, fiind lipsită de importanță, nu prezintă gradul prejudiciabil al unei infracțiuni”.

Ca tentativă de punere în circulație trebuie calificată acțiunea îndreptată nemijlocit spre punerea în circulație, dacă, din cauze independente de voința făptuitorului, acesta nu reușește să pună în circulație banii falși sau titlurile de valoare false.

De exemplu, la 23.03.2007, B.N., director al filialei băncii comerciale „Moldincombank” S.A. din or.Rezina, a eliberat șoferului-încasator al băncii suma de 3600 euro cu semne de falsificare, dându-i indicație verbală să pună în circulație aceste falsuri în or.Șoldănești. Bani falși au fost descoperiți de controlorul-casier al filialei băncii comerciale „Banca de Economii” S.A. din or.Șoldănești, în timp ce șoferul-încasator încerca să-i pună în circulație [53]. După cum rezultă din această speță, banii falși nu au ajuns în stăpânirea victimei. Deci, de vreme ce, din cauze independente de voința făptuitorului, nu s-a reușit punerea în circulație a acestora, cele săvârșite urmează a fi calificate în baza art.27 și 236 CP RM.

Iată de ce sprijinim motivațiile din practica judiciară, din care se desprinde că nu poate fi acceptată soluția inițială de calificare aparținând instanței de fond, că cele săvârșite reprezintă tentativă la infracțiunea prevăzută la art.236 CP RM: „Punerea în circulație a banilor falși se consideră infracțiune consumată din momentul punerii acestora în circulație. Faptul că inculpatul i-a transmis chelnerului 50 dolari SUA, știind că bancnota este falsă, constituie o acțiune de punere în circulație a banilor falși” [54]; „Atât V.G., cât și V.L. știau că banii transmiși sunt falși, și dreptul de posesie asupra acestora aparținea deja unei alte persoane. De aceea, în situația dată, acțiunile lui V.G. și V.L. constituie o infracțiune consumată. Din aceste considerente, hotărârea primei instanțe urmează să fie casată” [55].

Are dreptate B.V. Voljenkin când afirmă: „Descoperirea falsului în situația, când se încearcă a fi puși în circulație banii falși sau titlurile de valoare false, constituie tentativă de punere în circulație. Însă, dacă, în afară de aceasta, făptuitorul a fabricat banii falși sau titlurile de valoare false în scopul punerii lor în circulație, răspunderea se aplică pentru infracțiunea consumată de fabricare în scopul punerii în circulație” [56]. Să nu uităm că în dispoziția art.236 CP RM sunt descrise două modalități ale aceleiași infracțiuni, nu două infracțiuni

distincte. De aceea, având la bază aceeași intenție infracțională, fabricarea și punerea în circulație nu pot forma concursul de infracțiuni. În consecință, dacă aceeași persoană fabrică banii falși sau titlurile de valoare false, iar apoi – în contextul aceleiași intenții infracționale – le pune în circulație, consumarea infracțiunii se atestă în momentul fabricării. Punerea în circulație semnifică epuizarea infracțiunii, depășind cadrul suficient al laturii obiective.

În altă ordine de idei, în pct.8 al Hotărârii Plenului nr.23/2001, se arată: „... dobândirea ilegală a averii străine în rezultatul ... punerii în circulație a banilor falși se înglobează în această normă (se are în vedere art.84 CP RM din 1961, care corespunde cu art.236 CP RM – *n.a.*) și nu mai necesită o calificare suplimentară ca sustragere”. În alți termeni, se sugerează că trecerea în posesia făptuitorului a bunurilor străine, în rezultatul punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, se cuprinde de componența de infracțiune de la art.236 CP RM și nu necesită o calificare suplimentară ca escrocherie. În mod similar, consumul serviciilor străine, în rezultatul punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, nu necesită calificare suplimentară potrivit art.196 CP RM (dacă valoarea serviciilor se exprimă în proporții mari).

În practica judiciară, în vederea motivării soluțiilor pronunțate, se invocă explicația conținută la pct.8 al Hotărârii Plenului nr.23/2001: „Instanța de fond a constatat că ambii inculpați erau conștienți că, prin cumpărare, introduc în circulație bani falși. Din punct de vedere juridic, aceste circumstanțe au fost apreciate greșit de către prima instanță, precum și de către instanța de apel, ca sustragere prin escrocherie... Punerea în circulație a banilor falși, în cazul dat a valutei străine false... este un element al infracțiunii prevăzute la art.84 CP RM din 1961” [57]; „Faptul că inculpații, punând în circulație bani falși, înșelau personalul unităților de comerț, deci efectuau acțiuni de escrocherie, nu pot fi calificate în baza art.122 CP RM din 1961, ca escrocherie. Aceasta deoarece acțiunile de înșelăciune ori abuz de încredere sunt acțiuni cuprinse în latura obiectivă a infracțiunii prevăzute la art.84 CP RM din 1961. Dobândirea ilegală a averii străine în urma fabricării ori punerii în circulație a banilor falși se înglobează în această normă, și această dobândire nu necesită o calificare suplimentară ca sustragere” [58].

Este consemnabil că explicația din pct.8 al Hotărârii Plenului nr.23/2001 își găsește corespondent în pct.7 al Hotărârii Plenului Judecătoriai Supreme a Federației Ruse „Cu privire la practica judiciară în cauzele legate de fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false”, nr.2 din 28.04.1994. În același timp, se deosebește de explicația din pct.13 al Hotărârii normative a Plenului Judecătoriai Supreme a Republicii Kazahstan „Cu privire la unele probleme ale calificării infracțiunilor în sfera activității economice”, nr.2 din 18.06.2004: „Dacă punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false e săvârșită în scopul folosirii lor ca mijloace de înșelăciune la luarea ilegală a bunurilor străine, cele săvârșite urmează a fi calificate potrivit art.177 și 206 din Codul penal al Republicii Kazahstan (adică drept escrocherie și fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false – *n.a.*).

O opinie similară cu cea exprimată în ultima din hotărârile explicative sus-menționate este susținută în literatura de specialitate [59].

Nu putem susține această opinie. Calitatea banilor și titlurilor de valoare de a fi mijloace de plată este o calitate juridică, pe care le-o atribuie statul sau un alt emitent. Deloc întâmplător, de exemplu, la art.4 al Legii cu privire la bani se stabilește: „Toate persoanele fizice și juridice sunt obligate să primească fără nici o restricție semnele bănești legale ale Republicii Moldova”. Cei care pun în circulație banii falși sau titlurile de valoare false cunosc despre această obligație, pretinzând că sunt autentice falsurile pe care le pun în circulație. Cei cărora li se transmit banii falși sau titlurile de valoare false consideră că își execută respectiva obligație. În reprezentarea lor (care nu corespunde realității), ceea ce li se transmite exprimă adevărul, calitate atribuită de emitenții competenți.

Tocmai de aceea, punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false se exprimă mai cu seamă în achitarea contravalorii unui bun sau serviciu. Astfel, este imitată funcția banilor autentici sau a titlurilor de valoare autentice. Firește, în asemenea cazuri întotdeauna se cauzează daune materiale. Însă, aceste daune materiale se datorează exclusiv folosirii însușirilor funcționale ale banilor autentici sau ale titlurilor de valoare autentice, pe care le imită făptuitorul. În aceste condiții, este parte a unui întreg obținerea de către făptuitor a contraprestației sub formă de bunuri sau servicii, ca urmare a punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. Această contraprestație nu este decât o complinire a prestației pe care o oferă făptuitorul. Dacă nu există cumpărare, nu există nici vânzare. Vânzarea-cumpărarea este un proces unitar, nu două procese de sine stătătoare.

În ipoteza examinată, există concurența dintre o parte și un întreg: partea este art.190 sau 196 CP RM; întregul este art.236 CP RM. În concluzie, trecerea în posesia făptuitorului a bunurilor străine, în rezultatul punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, se va califica numai conform art.236 CP RM. Nu va fi necesară calificarea suplimentară ca escrocherie. Consumul serviciilor străine, în rezultatul punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, nu va necesita calificare suplimentară potrivit art.196 CP RM.

Latura subiectivă a infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM se caracterizează prin intenție. După cum rezultă din pct.2 al Hotărârii Plenului nr.23/2001, lipsa intenției exclude răspunderea penală pentru infracțiunea de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. În acest sens, prezintă interes următoarea speță: conform deciziei Colegiului penal al Curții de Apel al Republicii Moldova, I.L. și V.T. au fost recunoscuți vinovați pentru punerea în circulație a unei bancnote de 50 dolari SUA falși la 14.01.1998 în magazinul „M.Țurcanu”, ce se află pe teritoriul vamei Leușeni. În recurs s-a menționat că I.L. și V.T. nu au știut că bancnota era falsă și că nu au fost constatate probe despre punere intenționată în circulație a bancnotei false. Colegiul penal al Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova, examinând recursul, a ajuns la concluzia că referința instanței de apel la declarațiile martorilor și la concluzia expertului sunt neconvingătoare. Ele nu confirmă intenția condamnaților de a pune în circulație bancnota falsă [60].

La concret, infracțiunea de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false este săvârșită cu intenție directă. Aceasta înseamnă că făptuitorul își dă seama de fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false și dorește săvârșirea acestei acțiuni prejudiciabile.

La modalitatea normativă de fabricare, este obligatorie stabilirea scopului special – scopul punerii în circulație. Prezența oricărui alt scop exclude răspunderea în conformitate cu art.236 CP RM. Astfel, într-o speță din practica judiciară rusă, s-a considerat că Borisov a fabricat cambia falsă nu pentru a o pune în circulație, dar pentru a o pune în materialele cauzei penale, în locul cambiei pe care a extras-o din aceste materiale. Ca urmare, Borisov a fost condamnat conform art.327 din Codul penal al Federației Ruse (corespunde cu art.361 CP RM). Deși inițial s-a considerat că a săvârșit infracțiunea prevăzută la art.186 din Codul penal al Federației Ruse (corespunde cu art.236 CP RM) [61].

Considerăm necesar să facem o precizare în legătură cu această speță. În cazul relatat, o cambie falsă a fost substituită printr-o altă cambie, și ea falsă. De aceea, în conjunctura legislației penale autohtone, este plauzibilă aplicarea art.361 CP RM. Aceasta pentru că documentul substituent fals, pe care l-a fabricat și l-a folosit Borisov, este un document oficial fals, care acordă drepturi sau eliberează de obligații [62]. Nu aceeași soluție de calificare s-ar reține, dacă o cambie autentică ar fi fost substituită printr-o cambie falsă. În acest caz, ar fi existat toate condițiile pentru a atesta prezența scopului de punere în circulație. Or, așa cum rezultă din art.157-159 ale Codului de procedură penală al Republicii Moldova, adoptat de Parlamentul Republicii Moldova la 14.03.2003 [63], banii sau titlurile de valoare, reprezentând mijloace materiale de probă (și care se consideră eronat a fi autentice), se vor transmite spre păstrare instituțiilor BNM. Deci, există posibilitatea ca, în cele din urmă, falsurile respective să nimerească în circuitul oficial. Iată de ce, într-o asemenea ipoteză, calificarea va trebui efectuată în baza art.236 CP RM.

Cât privește motivul infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM, în cele mai frecvente cazuri acesta îl constituie interesul material. În acest plan, E.F. Cerkașin distinge două ipoteze: 1) interesul material, presupunând procurarea băuturilor alcoolice, a unor bunuri nu prea scumpe etc. de către adolescenți sau persoane degradate; 2) interesul material, presupunând asigurarea unei surse de venituri [64].

Cu toate acestea, nu excludem că și altele pot fi motivele infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM: năzuința de subminare a economiei unei țări; năzuința de a testa vigilența celor care verifică autenticitatea banilor sau titlurilor de valoare; teribilismul etc. Până la urmă, motivul infracțiunii, indiferent care este, nu influențează asupra calificării infracțiunii de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false. El poate fi însă luat în considerație la individualizarea pedepsei.

Subiectul infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM este, în primul rând, persoana fizică responsabilă care la momentul săvârșirii infracțiunii a atins vârsta de 16 ani. Folosirea situației de serviciu la săvârșirea fabricării sau punerii în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false necesită calificare suplimentară în baza art.327 sau 335 CP RM.

În al doilea rând, subiectul infracțiunii prevăzute la art.236 CP RM este persoana juridică (cu excepția autorității publice). De notat că, pentru fapte infracționale similare, persoanele juridice sunt trase la răspundere conform legilor penale ale Olandei [65], Japoniei [66], Chinei [67] etc.

Este necesar a menționa că persoana are calitatea de subiect al infracțiunii specificate la art.236 CP RM în oricare din următoarele ipoteze:

- 1) persoana doar a fabricat banii falși sau titlurile de valoare false;
- 2) persoana nu a fabricat banii falși sau titlurile de valoare false, dar, în virtutea circumstanțelor – intenționat, din imprudență sau fără vinovăție – a devenit posesorul unor asemenea bani sau titluri de valoare și, conștientizând falsitatea lor, le-a pus în circulație;
- 3) persoana a fabricat și a pus în circulație banii falși sau titlurile de valoare false.

Practic, aceleași ipoteze sunt nominalizate în pct.6 al Hotărârii Plenului nr.23/2001. De aceea, pune în gardă soluția de calificare ce rezultă din următoarea speță: „Fiind interogat la ancheta preliminară... M.C. a declarat că bancnota falsă de 50 de lei a primit-o la piață pentru obiectele vândute. Peste o perioadă de timp, a vrut să achite cu ea la magazin pentru produse alimentare. Însă, vânzătorul nu a primit-o pe motiv că este falsă. Apoi cu această bancnotă a procurat de la I.V. vin, neatenționându-l că e falsă... În cauză s-a stabilit cu certitudine că bancnota falsă de 50 de lei a fost pusă în circulație de o altă persoană fără participarea și acordul lui M.C. Ultimul, însă, știind că bancnota este falsă, a efectuat cumpărături de la I.V. Colegiul penal al Curții de Apel (a Republicii Moldova – n.a.) a considerat că acțiunile lui M.C. urmează a fi corect încadrate în baza alin.(1) art.122 CP RM din 1961, ca însușire a avutului proprietarului prin înșelăciune” [68].

Bineînțeles, nu putem fi de acord cu o asemenea soluție. Nu poate fi calificată ca escrocherie așa-numita „punere în circulație subsecventă”, atestată în cea de-a doua ipoteză pe care am consemnat-o mai sus. Or, legiuitorul nu face nici o excepție în privința oportunității răspunderii persoanelor care nu au fabricat banii falși sau titlurile de valoare false, dar care le-au pus în circulație, deși au conștientizat falsitatea lor. Numai la individualizarea pedepsei, stabilite pentru infracțiunea prevăzută la art.236 CP RM, pot conta astfel de împrejurări cum sunt:

- 1) făptuitorul a) doar a fabricat, b) doar a pus în circulație, c) a fabricat și a pus în circulație banii falși sau titlurile de valoare false;
- 2) făptuitorul – care nu a fabricat banii falși sau titlurile de valoare false, a devenit posesorul acestora a) intenționat, b) din imprudență, c) fără vinovăție – după care i-a pus în circulație.

Oricum, în oricare din aceste situații, aplicabil va fi art.236 CP RM, nu art.190 sau 196 CP RM.

În conformitate cu alin.(2) art.236 CP RM, răspunderea penală **se agravează** în cazul în care fabricarea sau punerea în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false e săvârșită:

- de un grup criminal organizat sau de o organizație criminală (lit.b));
- în proporții deosebit de mari (lit.c)).

Pentru studiul de față prezintă un mai mare interes analiza celei de-a doua circumstanțe agravante specificate mai sus. Astfel, cât privește formula „în proporții deosebit de mari” (utilizată la lit.c) alin.(2) art.236 CP RM), aceasta desemnează nu urmările prejudiciabile ale infracțiunii, ci obiectul material (produsul) infracțiunii. Se are în vedere că valoarea banilor falși sau a titlurilor de valoare false, la momentul săvârșirii infracțiunii, depășește 5000 unități convenționale. Astfel, de exemplu, într-o speță s-a stabilit că I.B. a păstrat în diferite locuri, în scopul punerii în circulație, valută falsă care, conform cursului valutar al BNM, la momentul săvârșirii faptei constituia 4 183 258 lei [69].

Se va aplica alin.(1) art.236 CP RM în cazul în care nu este depășită această limită, inclusiv în cazul în care parametrii valorici ai obiectului material al infracțiunii (ai produsului ei) se exprimă în proporții mari.

Suntem de acord cu V.A. Sergheev care menționează că, în ipoteza obiectului material (produsului) infracțiunii de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, parametrii valorici trebuie calculați reieșind nu din valoarea reală a banilor falși sau a titlurilor de valoare false (valoare care este egală cu zero), dar din valoarea nominală a acestora [70]. De menționat că, în acord cu art.387 al Codului penal al Spaniei, în cazul infracțiunii de fabricare sau punere în circulație a banilor falși sau a titlurilor de valoare false, la calcularea valorii banilor falși sau a titlurilor de valoare false se are în vedere valoarea nominală a acestora [71].

Sunt întemeiate aceste poziții. Or, potrivit art.5 al Legii cu privire la bani, leul se pune în circulație fiind asigurat deplin de activele BNM, de masa de mărfuri și de serviciile prestate pe teritoriul Republicii Moldova, de activele agenților economici din țară aflate peste hotare. Tocmai din aceste considerente, valoarea nominală a banilor falși sau a titlurilor de valoare false este echivalentă cu valoarea nominală a banilor autentici sau a titlurilor de valoare autentice, pe care le-au imitat. Oricare altă interpretare ar fi arbitrară și, de aceea, ar contraveni legii.

Referințe:

1. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. - Москва: Статут, 2005, с.45.
2. Международная конвенция по борьбе с подделкой денежных знаков от 20 апреля 1929 г. // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. VII. - Москва, 1933, с.15-17.
3. Informație operativă privind starea infracțională pe teritoriul Republicii Moldova în perioada a 12 luni a anului 2007 // www.mai.gov.md/tabele-statist-pre/tabel_2007/; Informație operativă privind starea infracțională pe teritoriul Republicii Moldova în perioada a 10 luni a anului 2008 // www.mai.gov.md/tabele-statist-pre/tabel_noiembrie_2008/
4. Culegere de hotărâri ale Plenului Curții Supreme de Justiție (mai 1974-iulie 2002). - Chișinău, 2002, p.297-299.
5. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 1999. - Nr.16-18.
6. Клепицкий И.А. Op. cit., p.112.
7. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 1993. - Nr.3.
8. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 1999. - Nr.133-134.
9. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2003. - Nr.215-217.
10. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 1998. - Nr.5.
11. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 1999. - Nr.1-2.
12. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2000. - Nr.147-148.
13. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2000. - Nr.157-159.
14. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2001. - Nr.104-105.
15. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2001. - Nr.104-105.
16. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2001. - Nr.131-132.
17. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2001. - Nr.131-132.
18. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2004. - Nr.189-192.
19. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2005. - Nr.77-79.
20. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2005. - Nr.113-115.
21. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2006. - Nr.79-82.
22. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2006. - Nr.120-123.
23. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2007. - Nr.171-174.
24. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2007. - Nr.188-191.
25. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2008. - Nr.204-205.
26. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 1998. - Nr.27-28.
27. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2007. - Nr.32-35.
28. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2005. - Nr.67-68.
29. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 1999. - Nr.22-23; Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2007. - Nr.117-126BIS.
30. Петрянин А.В. Ответственность за изготовление и сбыт поддельных денег или ценных бумаг: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Нижний Новгород, 2003, с.6.
31. Сергеев В.А. Изготовление и сбыт поддельных денег, ценных бумаг, пластиковых карт и иных платежных документов: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Ростов-на-Дону, 2004, с.8.
32. Черкашин Е.Ф. Проблемы квалификации изготовления или сбыта поддельных денег или ценных бумаг: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Екатеринбург, 2008, с.23-24.
33. Батычко В.Т. Уголовное право. Общая и особенная части. - Таганрог: ТГПУ, 2006, с.152.
34. Reșetnicov A. Natura juridică a produsului infracțiunii // Revista științifică a USM „Studia Universitatis”. Seria „Științe sociale”. - 2007. - Nr.6. - P.185-191.
35. Ibidem.
36. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / Под ред. Б.Т. Разгильдиева, А.Н. Красикова. - Саратов, 2000, p.289.
37. Пономарева Н.С. Уголовно-правовые меры борьбы с изготовлением и сбытом поддельных денег (фальшивомонетничеством): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Москва, 2007, p.8.
38. Уголовное право Турции / Под ред. Н.Сафарова и Х.Аджара. - Санкт-Петербург: Юрический Центр Пресс, 2003.
39. Асатрян Х.А. Расследование и раскрытие фальшивомонетничества, совершенного организованными преступными группами: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Иркутск, 2008, p.14.
40. Procuratura Generală. Comunicat de presă // www.procuratura.md/md/com/1211/1/2421/

41. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан, №2 от 18 июня 2004 г. «О некоторых вопросах квалификации преступлений в сфере экономической деятельности» // www.supcourt.kz
42. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel a Republicii Moldova nr.1a-202/99 din 7.12.1999 // Curtea de Apel. Culegere de practică judiciară (aprilie 1999-mai 2000). - Chișinău, 2000, p.153-154.
43. Codul penal al României // Buletinul Oficial. - 1968. - Nr.79-79bis.
44. Уголовный кодекс Республики Армения // www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus
45. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Под ред. Б.В. Волженкина - Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2001.
46. Кримінальний кодекс України // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2341%2D14
47. Уголовный кодекс Дании / Под ред. С.С. Беляева. - Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2001.
48. Уголовное законодательство Норвегии / Под ред. Ю.В. Голика. - Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2003.
49. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации, №2 от 28 апреля 1994 г. «О судебной практике по делам об изготовлении или сбыте поддельных денег или ценных бумаг» (в редакции постановлений Пленума от 17 апреля 2001 г. №1 и от 6 февраля 2007 г. №7) // www.vsrfr.ru/print_page.php?id=925
50. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel Bender din 9.12.2008. Dosarul nr.1a-112/2008 // <http://cabender.justice.md>
51. Кочетов К.А. Теоретические и практические проблемы расследования фальшивомонетничества: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Калининград, 2006, с.17.
52. Асатрян Х.А. *Op. cit.*, p.16.
53. Procuratura Generală. Comunicat de presă // www.procuratura.md/md/newslst/1211/1/2327/
54. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel a Republicii Moldova nr.1a-57/98 din 18.06.1998 // Curtea de Apel. Culegere de practică judiciară (august 1996-aprilie 1999). - Chișinău: Garuda-Art, 1999, p.137.
55. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel a Republicii Moldova nr.1a-168/98 din 24.12.1998 // Curtea de Apel. Culegere de practică judiciară (august 1996-aprilie 1999). - Chișinău: Garuda-Art, 1999, p.137-138.
56. Волженкин Б.В. Экономические преступления. - Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 1999, с.175.
57. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel a Republicii Moldova nr.1ca-13/2002 din 12.02.2002 // Moldlex; Revista erorilor judiciare depistate în cadrul judecării cauzelor penale în recurs ordinar de către Curtea Supremă de Justiție pe parcursul anului 2002 // Buletinul Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova. - 2003. - Nr.4. - P.12-14.
58. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel a Republicii Moldova nr.1ca-142/2001 din 13.11.2001 // Moldlex
59. *A se vedea de exemplu:* Волженкин Б.В. *Op. cit.*, p.175.
60. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel a Republicii Moldova nr.1c/a-41/99 din 27.04.1999 // Moldlex
61. Определение №48-002-117 по делу Борисова и др. // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. - 2003. - №3. - С.16-17.
62. Mai multe despre caracteristicile noțiunii „document oficial” *a se vedea în:* Reșetnicov A. Accepțiunea juridico-penală a noțiunii „document oficial” // Revista Națională de Drept. - 2008. - Nr.2. - P.35-42.
63. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. - 2003. - Nr.104-110.
64. Черкашин Е.Ф. *Op. cit.*, p.27.
65. Уголовный кодекс Голландии / Под ред. Б.В. Волженкина.- Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2001.
66. Уголовный кодекс Японии / Под ред. А.И. Коробеева. - Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2002.
67. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. А.И. Коробеева. - Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2001.
68. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel a Republicii Moldova nr.1a-55/2000 din 9.03.2000 // Curtea de Apel. Culegere de practică judiciară (aprilie 1999-mai 2000). - Chișinău, 2000, p.152-153.
69. Decizia Colegiului penal al Curții de Apel Bender din 9.12.2008. Dosarul nr.1a-112/2008 // <http://cabender.justice.md>
70. Сергеев В.А. *Op. cit.*, p.10.
71. Уголовный кодекс Испании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Ф.М. Решетникова. - Москва: Зерцало, 1998.

Prezentat la 31.03.2009